

„DIE LUBINAKEN KOMMEN!“ ODHAĽOVANIE
HURBANOVHO POMNÍKA V NOVOM MESTE
NAD VÁHOM V KONTEXTE OSLÁV 10. VÝROČIA
VZNIKU ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY

“Die Lubinaken kommen!” Unveiling Hurban’s Memorial
in Nové Mesto nad Váhom in the Context of Celebrating
the 10th Anniversary of the Czechoslovak Republic

PETER MACHO

DOI: 10.26363/SN.2018.3.03

© Institute of Ethnology and Social Anthropology of SAS

*Peter Macho, PhD., Historický ústav SAV, v. v. i., Klemensova 19, 814 99 Bratislava;
e-mail: histmacho@savba.sk*

The study describes the preparation, construction and official unveiling of Jozef Miloslav Hurban’s Memorial in Nové Mesto nad Váhom on the 10th anniversary of the birth of the Czechoslovak Republic in 1928. The construction of the memorial was initiated by the local organisation of Matica slovenská, with the involvement of Slovak and Czech intellectuals (Ľudmila Podjavorinská, Rudolf Markovič, Otokar Fleischer and others). The collective remembering of Hurban was marked by creating ideologically motivated links between the Hurban and legionary traditions. The legionary element was integrated in the rhetoric and ritual aspects of this festivity on purpose. Ján Drobný suggested using this memorial initiative to achieve definitive Slovakisation of the public life in the town, even by using violence. His proposal was targeted against the members of the so-called better society which arose mainly from the Jewish community and preferred Hungarian in public communication. The events related to Hurban’s Memorial revealed the frustration of some members of the Slovak intellectual élite. They had the feeling that the upheaval and the birth of the republic in 1918/19 did not culminate with absolute victory of the Slovak national idea. The purpose-built and positively “modelled” picture of the “Hurbanist” past was one of the factors that worked in the contemporary discourse as purported guarantee of the national reliability and loyalty of the citizens of the Nové Mesto region towards the Czechoslovak state.

Key words: Czechoslovak Republic, Czechoslovak legionnaires, Slovak nationalism, collective memory, Nové Mesto nad Váhom, Jozef Miloslav Hurban (1817–1888)

Klíčové slová: Československá republika, československí legionáři, slovenský nacionalizmus, kolektívna pamäť, Nové Mesto nad Váhom, Jozef Miloslav Hurban (1817–1888)

How to cite: Macho, P. (2018). „Die Lubinaken kommen!“ Odhaľovanie Hurbanovho pamätníka v Novom Meste nad Váhom v kontexte osláv 10. výročia vzniku Československej republiky. *Slovenský národopis*, 66(3), 287–302, doi: 10.26363/SN.2018.3.03

Historik Lubomír Lipták v jednom zo svojich textov pripomína, že pred rokom 1918 „postavy slovenských národných dejín a politiky na verejných priestranstvách absen-

tovali: okrem niekoľkých tabúľ na rodných domoch boli pomníky slovenských národných dejateľov do roku 1918 výlučne iba na cintorínoch (Hollý, Štúr) a aj odhalenie pomníka na cintoríne [Hurbanov náhrobník v Hlbokom (pozn. aut.)] sa pokladalo za politickú demonštráciu. *Diamentálne odlišné postavenie Slovákov a Čechov v monarchii, rozdiel medzi Rakúskom a Uhorskom, možno ilustrovať aj tým, že napr. v Brne už od roku 1907 jestvovala Palackého trieda, Purkyňova ulica, Riegrova ulica a ďalšie. Predstava, že by povedzme v Trnave existovala pred rokom 1918 Štúrova ulica alebo Hurbanovo námestie, je viac ako fantastická.*“ (Lipták, 1999: 119)

Na prelome 80. a 90. rokov 19. storočia, keď sa rozbehla peňažná zbierka na postavenie náhrobníka v Hlbokom, sa v národoveckých kruhoch reálne uvažovalo aj o postavení sochy Jozefa Miloslava Hurbana na námestí v Turčianskom Sv. Martine. Nakoniec pomníkový výbor od tejto myšlienky upustil a realizoval iba tradične poňatú sepulkrálnu architektúru, obelisk vztýčený nad Hurbanovým hrobom.

Pred rokom 1918 bol teda náhrobok na hlbokom cintoríne jediným artefaktom, ktorý bol situovaný vo verejnom priestore, no (zatiaľ?) nemám k dispozícii žiadne informácie o tom, že by sa stal miestom kolektívnej komemorácie s nacionalistickým obsahom. Po jeho škandalóznom odhaľovaní za žandárskej asistencie v roku 1892 to bolo napokon aj logické, keďže potenciálnym organizátorom či účastníkom takého podujatia reálne hrozilo prinajmenšom šikanovanie zo strany uhorských úradov. Hlbocký hrob zostal predovšetkým miestom privátnej rodinnej úcty a pamäte príbuzných J. M. Hurbana.¹

Hurbanovo meno sa síce príležitostne objavovalo v tlači, sporadicky si osobnosť hlbockého evanjelického farára pripomínali jeho kolegovia-kňazi v rámci tzv. pastorálnych konferencií, ale išlo skôr o spontánne spomienky na Hurbana ako človeka, resp. iniciátora týchto duchovných podujatí, nemožno v tom hľadať nejakú cieľavedomú symbolickú inštrumentalizáciu. Ojedinelým prejavom takéhoto programového narábania s Hurbanom ako sociálnym vzorom bola aktivita členov tajného študentského spolku Mor ho! Nešlo však o systematickú a dlhodobú činnosť, ale iba o jednorazovú prednášku v relatívne izolovaných a „komorných“ pomeroch (podrobnejšie Jančo, 2004: 39).

Celkovo možno konštatovať, že v posledných dvoch-troch desaťročiach existencie Rakúsko-Uhorska nepredstavoval Hurban v slovenskom nacionalistickom diskurze veľmi frekventovaný motív. Túto skutočnosť ovplyvnili viaceré faktory, v prvom rade dominancia maďarského kolektívneho spomínania na revolúciu 1848 vo verejnom priestore hornouhorských/slovenských miest, ktoré prispievalo k vytesňovaniu hurbanovského naratívu. Pravdepodobne sa však pod uvedenú situáciu podpísala aj skutočnosť, že storočnica Hurbanovho narodenia pripadla na rok 1917, zapadla teda vo virvare vojnových udalostí.

Štátny prevrat a vznik Československej republiky v roku 1918 znamenali zásadný obrat na úrovni symbolickej politiky a festivitej kultúry. Vo februári 1919 skladalo československé vojsko v Prešporku (Bratislave) prisahu na zástavu hurbanovských dobrovoľníkov z roku 1848. Hurbanovo meno sa postupne začalo objavovať nielen v urbanonymnej nomenklatúre slovenských miest, ale aj v názvoch rôznych spolkov, v roku 1925 sa v tlači objavili prvé výzvy na postavenie Hurbanovho pomníka v Hlbokom (Macho, 2012: 1; Viest, 1925: 179).

1 Samozrejme, nemožno vylúčiť, že sporadicky sa pri Hurbanovom hrobe objavovali aj cudzie návštevy, no na osvetlenie tohto fenoménu by bol potrebný podrobnejší výskum.

V nasledujúcich rokoch a desaťročiach Hurbanovo meno prenikalo aj do vojenskej sféry (názvy kasární, bojových jednotiek atď.). Napriek tomu však Hurban nepatril do „prvej ligy“ národných hrdinov či národných symbolov, ktoré mali reprezentovať a legitimizovať československý štát. Počiatkový ambivalentný postoj vládnej moci voči nemu ovplyvňovali dve historické skutočnosti, od ktorých sa v interpretačnej a ideologicko-propagandistickej sfére odvíjali dva krajné a protikladné póly reflexie J. M. Hurbana, spojené s jeho odmietaním, alebo naopak, s jeho akceptovaním a následným využívaním:

1/ Hurban patril počas svojho života k iniciátorom kodifikácie spisovnej slovenčiny, teda jazykovej „odluky“ Slovákov od Čechov, čo sa po roku 1918 na úrovni oficiálnej politiky či propagandy, presadzujúcej čechoslovakistický model spoločnosti, vnímalo ako kontraproduktívny krok smerujúci k narušeniu oficiálne presadzovanej československej národnej jednoty;

2/ Hurban bol vodcom slovenského povstania z roku 1848 a stelesňoval skromné bojové tradície slovenskej spoločnosti. Keďže protimaďarské povstanie Slovákov bolo organizované (aj) s českou pomocou, ideologizovaný naratív o česko-slovenskej spolupráci v roku 1848 sa javil z hľadiska upevňovania československej štátnej myšlienky v slovenskom prostredí ako produktívnejší v porovnaní s pokusmi ideologicky a propagandisticky využiť Hurbanov návrat k češtine v 70. rokoch 19. storočia (opätovné vydanie almanachu *Nitra* v českom jazyku). V rámci kolektívneho spomínania (napríklad Hlboké 1923 a 1929, Nové Mesto nad Váhom 1928, Brezová pod Bradlom 1933, 1938, Bradlo 1936, atď.) vyústil do sformovania obrazu Hurbana ako prvého (česko)slovenského legionára, v ktorom sa účelovo spájali hurbanovský (presnejšie: hurbanistický) a legionársky motív. Tie boli prezentované ako fenomény, ktoré symbolizovali neodvratné smerovanie historického vývoja k národnému oslobodeniu a československej štátnosti. Uvedený historicko-ideologický konštrukt najlepšie vyjadrovala parola, ktorú medzi obyvateľstvom šíрили publicisti, básnici, no najčastejšie slávnostní rečníci na rôznych oslavách a pietnych spomienkach: čo Hurban [v roku 1848] začal, to Štefánik [v roku 1918] dokončil ([Bez autora 4], 1937: 17).

HURBAN AKO SÚČASŤ KOLEKTÍVNEJ PAMÄTI V NOVOM MESTE NAD VÁHOM PRED ROKOM 1918

Pri zrode novomestského pomníka venovaného pamiatke J. M. Hurbana stál miestny odbor Matice slovenskej (ďalej používam aj skratku MO MS), v ktorom sa angažovali predstavitelia slovenskej i českej inteligencie. Medzi najznámejších príslušníkov lokálnej komunity predprevratových národovcov patrila spisovateľka a poetka Ludmila Riznerová-Podjavorinská, ktorá mala na postavení pomníka veľkú zásluhu. Bola nielen podpredsedníčkou MO MS, ale aj členkou Slovenskej národnej strany.

Najvýraznejším spôsobom však zasiahli do predprevratového národného života bratia Július a Rudolf Markovičovci, prvý lekár, druhý právnik. Július Markovič zomrel v roku 1913, Rudolf patril v nasledujúcich desaťročiach k najvplyvnejším mužom Nového Mesta nad Váhom: v čase štátneho prevratu 1918 pôsobil ako predseda miestnej Slovenskej národnej rady, neskôr sa stal zvolenským županom, začas stál na čele MO MS v Novom Meste ako jeho predseda. Keďže bol zaťom Svetozára Hurbana Vajanského, popredný ideológ slovenského nacionalizmu často navštevoval jeho rodinu v tomto okresnom sídle na Považí.

Hurbanov pomník v Novom Meste nad Váhom – súčasný stav. Foto: Miro Svorc

a sociálneho vzoru, či si túto významnú osobnosť verejne pripomínali prostredníctvom tlače, spolkových aktivít alebo dokonca osláv, možno odpovedať záporne. Doterajší stav výskumu dovoľuje vysloviť predbežný záver, že ak sa vôbec na pôde Nového Mesta na Hurbana po jeho smrti spomínalo pozitívne, nedialo sa tak verejne. Pre túto lokalitu platilo v podstate to, čo pre zvyšok Slovenska: „hurbanofilské“ spomínanie sa najmä v záverečnej etape dualizmu presunulo do privátnej sféry, do súkromia národoveckých rodín. V prvom rade ho môžeme predpokladať v rodine Rudolfa Markoviča, keďže jeho manželka Viera Markovičová, rod. Hurbanová, bola vnučkou J. M. Hurbana: medzigeneračnú rodinnú, resp. rodovú pamäť na J. M. Hurbana pravdepodobne posilňoval počas svojich návštev v Novom Meste nad Váhom aj jej otec Svetozár Hurban Vajanský.

Slovenskí národovci mali pred prevratom v lokálnom rámci k dispozícii viaceré nástroje a platformy, ktorých prostredníctvom mohli rozháňať národnú agitáciu (banka, čitateľský spolok, regionálna tlač a i.) (Karlík, 2010: 87). Keďže sa však pre zákrok slúžneho nepodarilo založiť miestnu organizáciu Slovenskej národnej strany, Slováci v Novom Meste nad Váhom nezískali vhodnejšiu politickú základňu pre masovú mobilizáciu: nepodarilo sa im ovládnuť komunálnu politiku a verejný priestor v samotnom meste, skôr sa usilovali politicky etablovať v okolitých obciach. V tomto kontexte sa žiada pripomenúť, že národnopolitické aktivity boli v danom období spojené so sociálne motivovaným antisemitizmom (zápas proti židovským „úžerníkom“²), pričom sa – ako prízvukuje historik Miloslav Szabó (Szabó, 2014: 137–146) – práve Július Markovič usiloval o „mäkší“ variant antisemitizmu.

Na otázku, či národovci v Novom Meste nad Váhom využívali spomínané inštitucionalizované formy práce aj na inštrumentalizáciu Hurbana ako národného symbolu

² Hoci novomestskí (židovskí) úžerníci nie sú v nekrológu za Júliusom Markovičom, ktorý napísala práve E. Podjavorinská, príliš demonizovaní, ani ona sa nevyhla negatívnym konotáciám („*Lud vydaný bol napospas úžerníkom, vyciavajúcim ho do ostatnej štavu*“). Podjavorinská, 1913: 2, 3.

Prirodzene, na pôde tohto okresného sídla, medzi určitými skupinami obyvateľstva, najmä však medzi príslušníkmi prouhorských/maďarofilských elít, pravdepodobne pretrvávala aj inak štruktúrovaná pamäť, v ktorej bol prítomný skôr negatívny obraz Hurbana. Môžeme ju označiť ako „hurbanofóbnú“, pričom bola ovplyvnená napr. konkrétnymi individuálnymi spomienkami obyvateľov na revolúciu 1848/1849 a aktivity hurbanovských dobrovoľníkov v tomto regióne; kultivovalo ju však aj masívne výchovno-vzdelávacie či propagandistické pôsobenie uhorského štátu, najmä jeho župného aparátu. Keďže uvedený fenomén nebol dosiaľ podrobne analyzovaný, pozornosť bádateľa skúmajúceho kolektívnu pamäť a identifikačné procesy v lokálnom a regionálnom kontexte by sa mala zamerať aj týmto smerom.

SYMBOLICKÁ INŠTRUMENTALIZÁCIA HURBANA V NOVOM MESTE NAD VÁHOM PO ROKU 1918

Po vzniku Československej republiky sa v Novom Meste na Váhom vytvorili lepšie predpoklady pre kolektívne a inštitucionalizované spomínanie na Hurbana. V prvej polovici 20. rokov však Hurban stál v tieni iného symbolu, národného hrdinu Milana Rastislava Štefánika: po generálovi bolo pomenované aj miestne gymnázium (Karlík, 2010: 224).

Keď v roku 1921 navštívil prezident republiky Tomáš Garrigue Masaryk podjavorinský a podbradliansky kraj, v Novom Meste nad Váhom a okolí mu pripomínali hurbanovskú minulosť tohto regiónu ([Bez autora 1], 1921: 2). V roku 1923 sa Hurbanovo meno stalo dokonca súčasťou argumentácie predstaviteľov podjavorinského kraja, teda aj Nového Mesta nad Váhom, v prospech vybudovania novej železničnej trate spájajúcej Slovensko s českými krajinami. Kriticky sa vymedzovali voči uhorskej vládnej politike rozvoja železníc v období dualizmu,

„keď [vláda] stavala predovšetkým železnice koncentricky do Budapešti smerujúce. Rozumeli sme [...], keď nám odopierala dobrodenie spojenia so svetom, nechtiac hospodársky posilniť kraj, ktorý už v rokoch Košutovej revolúcie bol ohniskom Hurbanovho odboja; asnáď s úľubou videla, že tento panslávsky kraj, ktorý by mal dosť podmienok k rozkvetu – železničné spojenie predpokladajúc – bedári, hynie a uschýňa ako bylina bez vody a slnka. Rozumeli sme, že maďarská vláda zvlášte odopiera spojenie s Moravou kraju, kde idea československá bola vždy živá, zo ktorého pochodí toľká čiastka roduvernej slovenskej inteligencie, kraju vrbovských volieb a filipovských výletov.“³

Oficiálne sa teda spod Veľkej Javoriny do Prahy odkazovalo aj na predprevatové výlety do Filipovského údolia na Morave, ktorých sa zúčastňovali vlastenci z oboch strán krajinkej hranice a v rámci ktorých sa posilňovala česko-slovenská vzájomnosť. Zaujímavá je informácia, že napr. v roku 1884 bol na tomto podujatí osobne prítomný aj J. M. Hurban (Bodnár, 1925: 84).

V podjavorinskom regióne sa utvorili pomerne priaznivé pomery pre myšlienku výstavby Hurbanovho pomníka, ktorú si osvojili najmä aktivisti v Novom Meste nad Váhom. Hoci iniciatíva na postavenie Hurbanovej sochy v Hlbokom bola staršieho dáta, v konečnom dôsledku Novomešťania „predbehli“ Hlbočanov. Prvý pomník venovaný Hurbanovej pamiatke, situovaný mimo cintorína, postavili napokon v Novom Meste nad Váhom a slávnostne ho odhalili 21. októbra 1928, pri príležitosti 10. výro-

3 SNA, f. MSPMPSS, šk. 117, Pro memoria podjavorinských obcí.

čia vzniku Československej republiky. O rok neskôr osadili na Hurbanovom rodnom dome, t. j. na fasáde evanjelickej fary v neďalekom Beckove, pamätnú tabuľu. V Hlbokom, teda v obci, v ktorej prežil Hurban podstatnú časť svojho života, bola v tom istom roku (1929) vztýčená socha, dodnes stojaca pred tamojším kostolom.

FINANČNÁ ZBIERKA NA POMNÍK A KOMPLIKÁCIE S VÝBEROM SOCHÁRA

V marci 1927 uplynulo stodesať rokov od narodenia Jozefa Miloslava Hurbana. V tejto súvislosti sa začalo uvažovať o tom, že by bolo vhodné osadiť pamätnú tabuľu na jeho rodnom dome v Beckove. Myšlienky sa ujal miestny odbor Matice slovenskej v Novom Meste nad Váhom, podporovaný okresným náčelníkom Otokarom Fleischerom.

Napriek rôznym peripetiám sa organizátorom podarilo vo verejnosti vyzbierať okolo desaťtisíc korún. Výsledok zbierky prevyšoval kalkulovanú sumu na zhotovenie pamätnej tabule v Beckove a tak sa vynorila neodbytná otázka, čo so zvyšnými peniazmi. Odrazu sa objavila možnosť, s ktorou sa pôvodne nepočítalo – na programe dňa sa ocitla snaha zhmotniť Hurbanovu pamiatku aj priamo⁴ v sídle okresu, prostredníctvom Hurbanovho pomníka.

Župný úrad prisľúbil udelenie podpory na výstavbu pomníka, ale financie mohol poskytnúť až v januári 1928. L. Podjavorinská, ktorá zastávala funkciu podpredsedníčky MO MS, sa tejto správe evidentne potešila. V liste adresovanom O. Fleischerovi, ktorý bol v tom čase hospitalizovaný v nemocnici v Brne, písala: „*Bolo by krásnym zasvätením desaťročia svobody, keby sme na 28. okt[óbra] tohto roku mohli pomník odhaliť!*“⁵ K svojmu listu pripojila aj reprodukciu busty Ľudovíta Vladimíra Riznera v Trenčíne, poznamenajúc: „*je to tuším práca Pospíšilova a to, dľa mojej mienky, zdarilá. Mohli by sme sa v prvom rade na neho obrátiť, a i na iných [sochárov].*“⁶

Matiční funkcionári pravdepodobne nechceli čakať na Fleischerov návrat a konali v záujme veci. Už 18. februára 1928 písala Podjavorinská Správe Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine, že záležitosti okolo pomníka pre Nové Mesto i pamätnej tabule pre Beckov pokročili natoľko, že „*vyjednávame s umelcami Pospíšilom a Motoškom a zasa s ev[anjelicou] cirkvou beckovskou.*“ (Kocák, 1989: 76).

V marci 1928 sa O. Fleischer po svojom návrate z brnianskej nemocnice energicky ujal vedenia prípravného komitétu a bez ohľadu na predchádzajúce iniciatívy členov matičného výboru nadviazal korešpondenčný styk s viacerými slovenskými sochármi. Sondoval možnosti a podmienky, za akých by boli ochotní zhotoviť pomník pre Nové Mesto nad Váhom. Za týmto účelom oslovil Jozefa Pospíšila, Jána Koniarka, Vojtecha Ihriského a Miroslava Motošku.⁷

4 ŠA-TN, f. OÚ-NMNV, šk. 23, Zbierka na Hurbanov pomník v Novom Meste nad Váhom. Miestny odbor Matice slovenskej v Novom Meste nad Váhom – Župnému úradu v Bratislave [nedatované, 1927].

5 ŠA-TN, f. OÚ-NMNV, šk. 23, Zbierka na Hurbanov pomník v Novom Meste nad Váhom. Ľudmila Riznerová – Otokarovi Fleischerovi, 18. 1. 1928.

6 L. V. Rizner bol strýkom L. Podjavorinskej, občianskym menom Riznerovej; pôsobil ako učiteľ v Zemianskom Podhradí, jeho výskumné, publikačné a organizačné aktivity boli veľmi široké, najvýznamnejšie dielo predstavuje viacväzková *Bibliografia písomníctva slovenského*. Riznerov pomník v Trenčíne naozaj vznikol v sochárskom ateliéri Jozefa Pospíšila (1925).

7 ŠA-TN, f. OÚ-NMNV, šk. 23, Hurbanov pomník v Novom Meste nad Váhom. Otokar Fleischer – Jozefovi Pospíšilovi, 16. 3. 1928; Otokar Fleischer – Miroslavovi Motoškovi, 16. 3. 1928.

Zákazku na Hurbanov pomník nakoniec dostal Jozef Pospíšil. Keď sa táto informácia dostala k ostatným umelcom, o svoje autorské práva začal bojovať aj Miroslav (Frico) Motoška, ktorý vyjadril veľké prekvapenie nad tým, že zhotovenie Hurbanovej busty bolo zadané inému sochárovi. Argumentoval tým, že dva razy cestoval do Nového Mesta nad Váhom a na mieste podával matičným funkcionárom príslušné odborné informácie. Prízvukoval, že model Hurbanovho poprsia vyhotovil na základe vzájomného rokovania a požiadaviek matičiarov: stojí v jeho bratislavskom ateliéri a je k dispozícii miestnemu odboru Matice slovenskej v Novom Meste nad Váhom. Ak chcú teraz matičiari od dohody jednostranne odstúpiť, musí samozrejme trvať na uhradení výdavkov a nákladov. Vývoj situácie dospel do bodu, keď hrozilo, že celá záležitosť skončí pred súdom.⁸

Novomestskí matičiari sa nakoniec s akademickým sochárom M. Motoškom dohodli mimosúdne a zaslali mu 2 500 korún, hoci pôvodne požadoval vyššiu sumu. Príprava na postavenie a odhalenie Hurbanovho pomníka tak mohla pokračovať ďalej, hoci MO MS mal k dispozícii menší balík peňazí. Situáciu zachránil O. Fleischer, ktorý vymohol, aby Okresný výbor v Novom Meste nad Váhom zvýšil finančnú podporu na pomník.

Príčinu nepríjemného nedorozumenia videl Fleischer v tom, že počas jeho neprítomnosti rokoval o pomníkovej záležitosti celý širší výbor MO MS, resp. niektorí jeho členovia na vlastnú päsť („*sami o sebe*“) bez toho, aby sa dodržal jednotný postup, „*čím potom ovšem vzniknul zmätok*“.⁹

Napriek tomu sa však podarilo vyriešiť spor medzi Motoškom a matičným odborom v Novom Meste nad Váhom k relatívnej spokojnosti obidvoch strán. Pravdepodobne sa tak stalo aj preto, lebo v čase blížiaceho sa 10. výročia vzniku Československej republiky si nikto neželal škandál s finančným pozadím.

„NÁŠ“ PRVÝ LEGIONÁR A „NAŠI“ NEPRIATELIA

V apríli 1928 poslal O. Fleischer akademickému sochárovi Jozefovi Pospíšilovi konkrétnejšie pokyny ohľadne stvárnenia Hurbanovej busty:

„Z Vašeho ostatného dopisu [...] vysvitá, že sa ráčite zaoberať už modelovaním, posielame Vám tedy [...] podobizeň písomne k upotrebeniu a prosíme Vás, aby ste i v tom páde, že by ste tvár mal podľa nejakej inej podobizne už prevedenú, láskave ju podľa tejto podobizne premodelovať. Nezáleží nám totiž na tom mať tu poprsie Hurbana ako farára v Hlbokom, ale ako neohroženého bojovníka za slobodu slovenského národa v roku 1848.“

Umelcovi v tejto súvislosti pripomenul, že matičiari rokujú s členmi Československej obce legionárskej, aby im poskytli zeminu odobratú z hrobov legionárov, ktorí padli na bojiskách prvej svetovej vojny. Chcú ju vložiť do podstavca pripravovaného pomníka, „*nakoľko J. M. Hurban bol vlastne prvým slovenským legionárom*“.¹⁰

8 ŠA-TN, f. OÚ-NMNV, šk. 23, Hurbanov pomník v Novom Meste nad Váhom. Miroslav Motoška – MO MS v Novom Meste n./V., 11. 4. 1928.

9 AMS, f. MO MS I a ÚE, MO MS v Novom Meste n./V. – Správe Matice slovenskej v Turč. Sv. Martine, 27. 7. 1928.

10 ŠA-TN, f. OÚ-NMNV, šk. 23, Hurbanov pomník v Novom Meste nad Váhom. MO MS v Novom Meste n./V. – Jozefovi Pospíšilovi, 12. 4. 1928.

Ludmila Podjavorinská sa ako podpredsedníčka miestneho odboru Maticе slovenskej zaslúžila o postavenie Hurbanovho pomníka v Novom Meste nad Váhom.

môj koncept naozaj uráža. Ak myslíte, azda sa dá slovo ‚vrah‘ zameniť [...] iným.“ (Kocák, 1989: 86)¹².

Krčméry v podstate vyjadril svoj názor na text plagátu, pričom poznamenal, že on by viac zdôraznil zaradenie odhalenia Hurbanovho pomníka do kontextu osláv 10. výročia vzniku republiky. K slovu *vrah* sa priamo nevyjadril. Ako významný matičný funkcionár z Turčianskeho Sv. Martina, zvyknutý obrusovať hrany potenciálnych konfliktov, však mal pravdepodobne určité pochopenie pre „konsolidáciu pomerov“ po vzniku republiky, o ktorú sa usiloval aj spomínaný úrad, vytýkajúci Podjavorinskej neprimerané negatívne vymedzovanie sa voči určitému segmentu novomestského obyvateľstva. Je vysoko pravdepodobné, že príslušní úradníci pokladali zaujatie otvorene nepriateľského postoja voči bližšie neidentifikovaným obyvateľom Nového Mesta za potenciálnu „rozbušku“ nacionalisticky motivovaných sporov a konfliktov.

Hoci sa požiadavka na korigovanie textu plagátu Podjavorinskej nemilo dotkla, pod tlakom úradného zásahu bola ochotná urobiť požadované úpravy. Ako členka (autonomistickej) Slovenskej národnej strany, ktorá bola priamou pokračovateľkou rovnomeného predprevratového politického subjektu, sa však – obrazne povedané – tvárila nechápavo, pričom sa odvolávala na kontinuitu názorov a postojov všeobecne zdieľaných v komunite národovcov: veď takýmto spôsobom sme sa vyjadrovali, takto sme písali o „našich“ nepriateľoch aj pred prevratom. Hoci to nevyslovila priamo, je evidentné, že nepriateľov stotožňovala s tzv. lepšou novomestskou spoločnos-

Avizované ritualizované prepojenie hurbanovského (resp. hurbanistického) a legionárskeho naratívu bolo v kontexte blížiacieho sa okrúhleho výročia vzniku československého štátu logické a legitímne, hoci sa nám dnes môže zdať trochu bizarné. Nešlo však o žiadnu novinku: podobné chápanie Hurbana ako symbolu a jeho začlenenie do aktuálneho historicko-ideologického diskurzu sa objavilo na Slovensku už oveľa skôr, v prvých rokoch existencie republiky (podrobnejšie Macho, 2012: 176 a nasl.).

Ľ. Podjavorinská ako jedna z organizátoriek slávnosti musela riešiť viaceré otázky a problémy. Začiatkom októbra 1928 písala Štefanovi Krčmérymu, že zostavením textu plagátu, ktorý informoval o slávnosti odhaľovania pomníka, ju poverili „*naši páni v Matici*“. Postážovala sa, že „*teraz, keď sú už plagáty hotové, komusi z úradu (politického)*¹¹ *sa plagát nepozdal, že kvôli ‚konsolidácii pomerov‘ by sa tak nemalo písať. A my sme predsa takým tónom písali i pred prevratom. Prosím Vás, ráčte posúdiť, či*

11 Nie je jasné, ktorý konkrétny úrad mala Podjavorinská na mysli – mohlo ísť napr. o Okresný úrad v Novom Meste nad Váhom alebo Župný úrad v Bratislave.

12 Na okraj poznamenávam, že na pôvodnú verziu plagátu som zatiaľ pri výskume nenarazil, preto ju nemám k dispozícii (pozn. autora).

ťou, ktorá sa v značnej miere grupovala z príslušníkov miestnej židovskej komunity.¹³ Tí aj naďalej, niekoľko rokov po prevrate, preferovali vo verejnej i súkromnej komunikácii maďarčinu. Hoci z ich strany nemuselo ísť nevyhnutne o nacionalistický postoj, ale skôr o statusovú záležitosť, v očiach novomestských slovenských národovcov, teda aj Podjavorinskej, predstavovali skupinu, ktorá potenciálne ohrozovala slovakizačný proces v Novom Meste nad Váhom.

„NOVÉ MESTO SO SOCHOU HURBANOVOU MUSÍ SA STAŤ SKRZ NASKRZ SLOVENSKÝM MESTOM...“

Niekoľko dní pred odhalením Hurbanovho pomníka sa na stránkach regionálnej tlače objavil článok, ktorý reflektoval pripravovanú slávnosť. Autor príspevku sa ukryl za pseudonym Janko Dobreznámy, no žurnalisti jeho identitu odhalili. Súčasná biografistika ho prisudzuje Jánovi Drobnému, evanjelickému kňazovi, cirkevnému historikovi a publicistovi, ktorý v tom čase pôsobil v Bratislave, no v predchádzajúcich rokoch bol spätý s podbradlianskym a podjavorinským regiónom (podrobnejšie o ňom pozri v Kolektív autorov, 2004: 328.).

Janko Dobreznámy sa pozastavoval nad skutočnosťou, že Nové Mesto nad Váhom ide stavať Hurbanovi pomník, ale na jeho uliciach stále počuť maďarčinu, symbol predprevratovej slovenskej poroby, „*tú reč, ktorú nám zhnusili naši jarmitelia bývalí.*“ (Dobreznámy, 1928: 1). Svoju rozhorčenosť obrátil smerom k obyvateľom Nového Mesta: „*Či máte tej smelosti odhaľovať pomník Hurbanovi a nedbáte, že tento Hurban odhalí vašu nahotu, ničotu? Akože to bude, keď okolo sochy Hurbanovej v parku bude sa shromažďovať elita spoločnosti novomestskej a bude stále mondokovať? Iste nebojíte sa toho Hurbana, veď bude zo skaly len, ale nemožno aby táto skala neobživla a neprivolala vám takým hromovým hlasom, [...] [akým] Nové Mesto už častejšie v dávnych dobách ohrozovala a na ktorý hlas bolo počuť to stiesnené: ‚Die Lubinaken kommen!‘“ (Dobreznámy, 1928: 1).*

Autor sugeroval čitateľom značne schematický čierno-biely obraz novomestského regiónu, ktorému dominovala kontrapozícia pozitívne vykresleného a idealizovaného, národne uvedomelého slovenského vidieka (okolitých dedín, údajne prebudených Hurbanovým duchom) na jednej strane a negatívne vykresleného, v podstate odsudzovaného až démonizovaného maďarizujúceho, resp. „maďarónskeho“ hniezda (teda Nového Mesta nad Váhom) na strane druhej:

„*Veru ja som si inak to naše slavné Nové Mesto predstavoval! [...] Okolo Nového Mesta naše krásne dediny, náš slovenský ľud; tam Bohom ľúbená Lubina, tam roduverná Stará Turá, tam to jasné, krásne a dumné oko Rázusovo, Moravské Lieskové, tam pôsobište Leškovo Bzince, tam Krásne Holubyho a Riznerovo [Zemianske] Podhradie a v srdci tohto okresu, tepnami ktorého prúdi [...] čistá, nepoškvrnená krv slovenská, v Nov[om] Meste stále ešte maďarčina! Nuž či je nám nie dosť tých obetí maďarčiny, ktoré celý veľký okres pred válkou a počas války a prevratu priniesol? Ešte sa*

13 Napriek tomu, že nevieme jednoznačne dešifrovať, koho mala Podjavorinská na mysli pod pojmom *vrah*, použitie práve tohto výrazu signalizuje, že mohlo ísť o príslušníkov židovskej komunity. V národoveckom diskurze neboli totiž Židia chápaní ako súčasť slovenského národného organizmu a boli vnímaní ako cudzia nepriateľská skupina. Ak by sa vymedzovala voči tzv. maďarónom, pravdepodobne by použila výraz *zradca*.

nám nestačila zhnusiť tá reč, ktorou sa naše deti dusily a ohlupovali?“ (Dobreznámy, 1928: 1).

Janko Dobreznámy vyzýval na bojkot tých obchodov, kaviarní, hostincov a ďalších verejných priestorov, v ktorých sa ostentatívne maďarčí a prízvukoval, že keď nepomôže ani uplatňovanie (tradičného nacionalistického) hesla *svoj k svojmu*, treba, aby sa Slováci (a Česi) z Nového Mesta nad Váhom obrátili na „široké okolie svoje, to naučí iste pánov po kostole hvízdať“. Svoj text zakončil víziou poslovenčeného sídla okresu, pričom zdôrazňoval: „Nové Mesto so sochou Hurbanovou musí sa stať skrz naskrz slovenským mestom, musí sa stať baštou našej kultúry, mestom svietiacim dobrým príkladom pre celé okolie. Nuž hore sa Slováci a Česi, zabráňte ďalšie maďarčenie považského mesta umom alebo pästou.“ (Dobreznámy, 1928: 1).

ŽIDIA, MAĎARIZÁCIA A SLOVAKIZÁCIA VEREJNÉHO PRIESTORU MALOMESTA PRED PREVRATOM A PO PREVRATE

Príspevok Janka Dobreznámeho, publikovaný na stránkach týždenníka *Považské hlasy*, nebol v dobovom diskurze výnimočný. Ostrú kritiku a lamentácie nad neutešenými pomermi v mestách na Slovensku, v ktorých sa ani niekoľko rokov po prevrate pomery nezmenili v zmysle úplného poslovenčenia verejného života a priestoru, nachádzame napr. aj v Trenčíne, Trnave, Banskej Bystrici či v iných mestách. Výstižne túto atmosféru charakterizoval Ľubomír Lipták:

„Verejnú mienku viac ako skrytý boj o reálne mocenské pozície zamestnávali skôr atraktívne spory, diskusie o vonkajšie prejavy, symboly, premeny alebo nepremeny od roku 1918. Veľký význam sa prikladal vonkajšiemu poslovenčeniu miest, čo sa prejavilo v premenovaní ulíc, v odstránení pomníkov pripomínajúcich Uhorsko a v stavaní nových, či v akciách na poslovenčenie nápisov na obchodoch. Prebiehali ‚boje o korzo‘, kde čoskoro po prevrate aj v slovenských mestách začala opäť prevažovať maďarčina; ‚boje o kaviareň‘, v ktorej sa stále hovorilo prevažne po nemecky a po maďarsky, ale aj objednávané noviny boli zväčša nemecké a maďarské, kým slovenské a české často celkom chýbali. Viedol sa ‚boj o bály‘, kde sa maďarské velenie pri štvorylke v slovenskom meste pokladalo za politickú provokáciu.“ (Lipták, 1998: 67).

Snahu zmeniť tento stav ilustruje aj dobový dokument (pravdepodobne z roku 1926), ktorý mal inštitucionálne krytie, lebo za ním stála slovenská odbočka Národnej rady československej, konkrétne jej funkcionári, predseda Fedor Houdek a tajomník Anton Granatier:

„Omaďarizovanie slovenských miest a mestečiek je dnes najhlavnejšou úlohou všetkých národno-kultúrnych organizácií slovenských. Pre nás, Slovákov, je nanajvýš trapné, keď v kraji slovenskom ešte vždy ozýva sa maďarčina, užívaná ľuďmi národnosti nemaďarskej. Príčina toho v prvom rade je bezpochybné mnohoročná zvyklosť v ‚lepšej spoločnosti‘ vyjadrovať sa po maďarsky, priveľká benevolencia úradov a hriechy indiferentizmu spoločnosti československej, ktorá miesto národnej výbojnosti ochotne ustupuje maďarómskemu tlaku z ohľadov rodinných alebo obchodných.“¹⁴

Ako som naznačil vyššie, J. Drobný alias Janko Dobreznámy sa neuspokojil len s kritikou, ale volal po náprave novomestských pomerov, pričom sa nevyhýbal ani

¹⁴ AMS, f. MS II, Všetkým slovenským národným organizáciám!

alternatívne použitia násilia, hoci ju artikuloval len ako krajné riešenie. S podobnými výzvami sa stretávame napr. v Trenčíne už v roku 1919: leták v uliciach mesta reagoval na pretrvávajúce maďarskej jazykovej dominancie vo verejnom priestore a jeho autor použil podobné vyhrážky ako o niekoľko rokov neskôr dobre známy prispievateľ novomestskej tlače: „*Hodina pripravujúcej pomsty sa blíži, a pri kadejakých rozhadzujúcich sa maďarónsko-židovských elementoch môžete i Vy zle pochodiť! Morho!*“ (Dukát, 1919: 1, 2).

Okrem využitia literárnej klasiky je v tomto texte zaujímavá otvorená adresnosť, čo zaiste súviselo aj s jeho anonymným charakterom: ten priam pobádal k radikálnejším výzvam i činom. V obidvoch prípadoch bola teda kritika nasmerovaná predovšetkým na miestnu židovskú komunitu, stotožnenú s tzv. lepšou spoločnosťou, ktorá sa vďaka svojim jazykovým preferenciám javila ako sociálna skupina ohrozujúca definitívne poslovenčenie verejného priestoru v príslušnom malomeste.

V Trnave, Trenčíne i Novom Meste nad Váhom – podobne ako v iných mestách – predstavovali židia početnú zložku mestskej populácie.¹⁵ Miloslav Szabó uvádza, že v období dualizmu sa v hornouhorskom prostredí židia významnou mierou spolupodieľali na formovaní strednej vrstvy a predstavovali meštiansky a mestotvorný element. Hoci praktizovali bilingvizmus, ba dokonca aj trilingvizmus, na prelome 19. a 20. storočia sa začali v oveľa väčšej miere prikláňať k maďarčine: „*Neodškriepiteľný je aj príspevok židov k maďarizácii hornouhorských miest, ich verejného priestoru a lokálnych inštitúcií, čo ich, pochopiteľne, stavalo do zásadnej opozície k slovenskému národnému hnutiu.*“ (Szabó, 2013: 103).

VYVOLÁVANIE POCITU OHROZENIA AKTIVOVANÍM NEGATÍVNYCH VRSTIEV KOLEKTÍVNEJ PAMÄTI

Úsilie zvrátiť tento stav bolo z hľadiska exponentov slovenského nacionalizmu logické a pochopiteľné. Prekvapujúce však je, že k takým radikálnym výzvam sa uchýľovala práve duchovná osoba – evanjelický kňaz Ján Drobný. Varovanie, že v prípade potreby si novomestskí národovci prizvú na pomoc práve slovenský ľud z okolitých obcí, ktorý naučí novomestských pánov poriadku, možno chápať ako zámerné vyvolávanie pocitu ohrozenia, znásobeného zaujímavým pokusom o aktiváciu negatívnych vrstiev kolektívnej pamäti novomestského meštianstva. Pôvodca tohto varovania sa určite nestotožňoval s obrazom Hurbanových dobrovoľníkov z roku 1848 ako lupičov, podpaľačov, vrahov a zradcov (uhorskej/maďarskej) vlasti, ktorý bol počas existencie monarchie pomerne rozšírený v meštianskych vrstvách a prežíval aj po vzniku republiky, hoci môžeme predpokladať, že bol prekrytý nedávnymi skúsenosťami a zážitkami z prvej svetovej vojny a prevratu. Autor sa o slovenských dobrovoľníkoch z čias revolúcie takýmto spôsobom priamo nevyjadril, v podstate však k uvedenému obrazu odkazoval: práve prostredníctvom neho sa usiloval vyvíjať nátlak na

15 V roku 1842 sa v Novom Meste nad Váhom zo 6300 obyvateľov hlásilo k židovskému náboženstvu 2660, k rímskokatolíckemu vierovyznaniu 3020 a k evanjelickému a. v. 600 obyvateľov. Počet židovského (izraelitského) obyvateľstva však dlhodobou klesal kvôli odchodu do väčších miest (v polovici 19. stor.: 2405, r. 1880: 1850, r. 1930: 1288 obyvateľov). Židia si však udržali pozície v obchodnej sfére: „*Židovské rodiny vlastnili domy v tých častiach mesta, ktoré boli pre rozvoj obchodu zvlášť výhodné. Napr. na hlavnom námestí v roku 1930 boli z 26-tich domov len 4 nežidovské.*“ (Karlík, 2010: 78, 115, 125).

kritizovanú skupinu, ktorá mala zmeniť svoje správanie i postoje. Presvedčivosť akcieschopnosti slovenského dedinského ľudu sa snažil posilniť tak, že na starší negatívny obraz hurbanistov ako elementu, pre ktorý je charakteristické násilie, deštrukcia a narušanie sociálnej stability, „navrúbľoval“ iný negatívny obraz rabujúcich slovenských dedinčanov z roku 1918.¹⁶ Išlo teda – obrazne povedané – o mladší výhonok spontánneho sociálneho radikalizmu, ktorým sa museli v dňoch prevratu majetné vrstvy v Novom Meste a na okolí cítiť ohrozené. Podľa autorovho zámeru sa tak mali cítiť aj v roku 1928, pred odhalením Hurbanovho pomníka.

Výrok „*Die Lubinaken kommen!*“, ktorý vo svojom texte použil, totiž odkazuje na sociálne nepokoje, na konkrétnu historickú epizódu tradičného ľudového rabovania v neďalekej Lubine, ku ktorému došlo 2. novembra 1918. Priamym impulzom na rabovanie mal byť údajný incident so zásobami petroleja u miestneho židovského obchodníka. Redakcia *Považských hlasov* poskytla na svojich stránkach priestor ďalšiemu autorovi, ktorý opísal priebeh lubinskej rabovky. Neprijemnú udalosť interpretoval tak, že Lubinčania boli k nezodpovednému konaniu vyprovokovaní činom spomínaného obchodníka: bližšie neidentifikovaný autor tak vylepšoval „pokrivený“ obraz obyvateľov Lubiny, ktorí v tomto kontexte reprezentovali v podstate dobrý a pokojamilovný „slovenský ľud“. Vysvetľoval, že Janko Dobreznámy vedome siahol po inkriminovanej vete, „*čím chcel nesporne dať výraz tomu presvedčeniu, že nielen sama Lubina, ale celá Podjavorina i dnes stojí na stráži slovenskosti [...]*“ (A. Š., 1928: 2).

Snaha využiť sociálne motivované antipatie (slovenského) ľudu k (židovským) pádom na nacionalistické ciele je tu viac než zrejmé, hoci z novinového spravodajstva vieme, že zostalo len pri siláckych rečiach: tlač nezaregistrovala nárast napätia či nejaké incidenty, ktoré by boli vyvolané na základe analyzovaného novinového článku. Navyše sa v tomto období pozornosť a emócie obyvateľstva novomestského okresu ventilovali úplne nečakaným smerom, keďže v obci Pobeďim došlo k vražde piatich miestnych obyvateľov rómskeho pôvodu, čo bol akt „ľudovej“ pomsty za ich kriminálnu činnosť (krádeže potravín, šatstva a úrody z polí). ([Bez autora 2], 1928: 1).

Je príznačné, že v celkovom hodnotení desaťročného vývoja pomerov v okrese Nové Mesto nad Váhom od zrodu republiky, ktoré vzniklo na pôde tamojšieho okresného úradu, prevládol optimistický tón a samotný región bol prezentovaný v súlade so slovenskou nacionalistickou optikou.¹⁷ Rétorika úradného dokumentu sa miestami niesla v patetickom duchu, pričom sa nevyhýbala ani tradičnej idealizácii a stereotypizácii. Tieto charakteristiky signalizujú, že pôvodcom dokumentu mohol byť pracovník okresného úradu, ktorý bol členom alebo aspoň sympatizantom Slovenskej národnej strany. Predpokladám však, že tento produkt miestnej byrokracie, ktorý bol určený nadriadeným orgánom, prechádzal aj schvaľovacím procesom predstaviteľov novomestského okresu, teda aj okresného náčelníka Otokara Fleischera, významného predstaviteľa českej inteligencie v Novom Meste nad Váhom. Tento predpoklad by bolo treba preveriť intenzívnejším výskumom. Nazdávam sa však, že už teraz je možné vysloviť predbežný (hypotetický) záver: uvedený dokument je nepriamym dôkazom skutočnosti, že české úradníctvo, resp. minimálne niektorí predstavitelia štátnej správy z radov Čechov, pôsobiacich na Slovensku, nestáli vždy v nejakej zásadnej

16 O rabovačkách na slovenskom vidieku súvisiacich so štátnym prevratom 1918/1919 pozri podrobnejšie v publikácii Frankl, Szabó, 2015: 50–63.

17 ŠA-TN, f. OÚ-NMNV, šk. 25, Stručný nástin významných udalostí v okrese N. Mesto n./Váhom od prevratu 1918 do 30. VI. 1928.

opozícii voči slovenskému nacionalizmu. Som presvedčený, že práve osobnosť a príklad O. Fleischera, ktorý sa zaslúžil o vybudovanie Hurbanovho pomníka v Novom Meste nad Váhom, posilňuje vierohodnosť takto formulovanej hypotézy, najmä ak si uvedomíme aj ten fakt, že spolu so svojou manželkou bol členom miestneho matičného odboru. Na záver tohto malého exkurzu do histórie jedného dokumentu upozorňujem na skutočnosť, že spomínaný elaborát zdôrazňoval lojalnosť slovenského obyvateľstva novomestského regiónu voči československému štátu v intenciách hurbanovského naratívu:

„Okres novomestský, ležiaci v tieni Javoriny, ktorá vždy pozerala na roduverný, nadšený slovenský ľud, ktorý už v roku 1848 v Starej Turej sa osvedčil, pod vedením Dr. J. M. Hurbana, že je ochotný za svoj národ aj krv preliať, [...] zostane dozajista vždy baštou rýdzej slovenskosti a jedným z najlepších a najspoľahlivejších okresov Slovenska [...].“¹⁸

Zaujímavé je, že triezvejším tónom sa v tomto dokumente konštatoval postupný rozvoj okresu v národnom a kultúrnom ohľade. V texte sa vyslovene zdôrazňovalo, že *„na tomto fakte nemení nič ani tá maďarčina našich žid[ovských] spoluobčanov na uliciach a v kaviarňach v N. Meste n./Váhom, ani nijaké úmyselne zveličené aféry ako aféra s Macharovou čítankou na novomestskom gymnáziu.“¹⁹*

„... PRVÝ ZDVIHOL ZBRAŇ NA VYDOBYTIE SLOBODNÉHO SLOVENSKEHO ŽIVOTA...“

Slávnostné odhalenie Hurbanovho pomníka v Novom Meste nad Váhom sa uskutočnilo 21. októbra 1928. Zúčastnili sa ho nielen predstavitelia verejného života, úrady, spolky, školy a početné obecnosť, ale aj členovia širšej hurbanovskej rodiny: predseda MO MS Rudolf Markovič, ktorý slávnosť otváral, a jeho manželka Viera, vnučka J. M. Hurbana; ďalší Hurbanovi vnuci, evanjelický kňaz a básnik Vladimír Roy²⁰ a Vajanského syn, diplomat Vladimír Hurban, v tom čase československý vyslanec v Egypte.

Obligátny program slávnosti spojený s vystúpením spevokolu, recitáciami, príhovormi rečníkov a kladením vencov sprevádzala aj ideologická exploatacia hurbanovského a legionárskeho motívu, resp. dvoch symbolov – Hurbana a Štefánika: tajomník Matice slovenskej Štefan Krčméry vo svojom prejave príznačne zdôrazňoval, že Jozef Miloslav Hurban bol *„[...]predstaviteľ prvého prejavu vôle slovenského národa k slobode, prvý zdvihol zbraň na vydobytie slobodného slovenského života, súc tak predchodcom víťazného boja Štefánikovho [...]“* ([Bez autora 2], 1928: 3).

Prítomnosť, aktivita a viditeľnosť československých legionárov na tejto slávnosti bola v súlade so zámermi jej organizátorov: predstavovali nielen uniformovanú štafáž, aby dodali tomuto podujatiu väčší lesk, ale aj priamo zasiahli do programu –

18 ŠA-TN, f. OÚ-NMNV, šk. 25, Stručný nástin významných udalostí v okrese N. Mesto n./Váhom od preratu 1918 do 30. VI. 1928, s. 6, 7.

19 Išlo o umelo vyvolaný konflikt medzi skupinou nábožensky založených žien a riaditeľom gymnázia, ktorý študentom ponúkal „urážlivú“ čítanku s antiklerikálne ladenými básnickými textami, údajne znevažujúcimi profesiu a postavenie katolíckych kňazov v spoločnosti.

20 Jeho matka, Božena vyd. Royová, bola najstaršou dcérou J. M. Hurbana. V. Roy písal o. i aj príležitostnú poéziu venovanú pamiatke M. R. Štefánika či J. M. Hurbana. Patril k tým verejným činiteľom, ktorí sa zasadzovali za postavenie ústredného legionárskeho pomníka na Slovensku.

napr. príležitostnú báseň E. Podjavorinskej recitoval funkcionár MO MS a legionár Gustáv Cablk.

Pomník prevzal do opatery miestostarosta Ján Trnovský, na záver zaznela štátna hymna a zhromaždenie zaspievalo hymnickú pieseň *Hej, Slováci*. Zástupcovia rôznych inštitúcií a spolkov (medzi nimi aj legionárskej obce), predstavitelia obcí Hlboké, Beckov, Nové Mesto nad Váhom a v neposlednom rade členovia hurbanovskej rodiny položili k pamätníku vence ([Bez autora 2], 1928: 3).

Rovnako dôležitý bol aj rituál, ktorý sa odohral niekoľko dní pred samotným odhalením pomníka. Uskutočnil sa 18. októbra 1928 za prítomnosti zástupcov MO MS, Československej obce legionárskej, okresného osvetového zboru, okresu a mesta. Do podstavca pomníka vložili nielen pamätnú listinu a rôzne publikácie či tlačoviny pripomínajúce život a dielo J. M. Hurbana, ale aj symbolickú prsť zeme z neďalekého staroturianskeho bojiska, na ktorom sa 27. septembra 1848 odohrala jedna z víťazných, ale kontroverzných bitiek slovenských povstalcov; vložili do neho aj zem z bojísk prvej svetovej vojny, na ktorých bojovali československí legionári (Martiš, 1928: 4). Týmto symbolickým aktom sa mala podčiarknuť ilúzia kontinuity a kompatibility protimaďarského odboja v rokoch 1848/1849 s odbojom proti Rakúsko-Uhorsku počas prvej svetovej vojny. Dobová tlač túto skutočnosť náležite zdôrazňovala: „*Aby bolo naznačené, že Hurban bol prvý v rade našich bojovníkov za slobodu, vložena je do pomníka [aj] zem od Zborova, Vouziers a z Dossa Alta, kde bojovali naši legionári.*“ ([Bez autora 2], 1928: 3).

ZÁVER

Idea kontinuity medzi „prvým“ (Hurbanovým) a „druhým“ (Štefánikovým) odbojom bola teda počas oslavy v Novom Meste nad Váhom komunikovaná v troch rovinách: 1. v rovine načasovania oslavy, ktorá sa uskutočnila pri príležitosti 10. výročia vzniku československého štátu; 2. v rovine verbálneho komunikačného aktu (Krčméryho slávnostný prejav, ktorý sprostredkoval myšlienku, že to, čo Hurban /v roku 1848/ začal, to Štefánik /v rokoch 1918 - 1919/ dokončil); 3. v rovine ritualizovaných komunikačných aktov: v tomto poslednom prípade mám na mysli aktívnu účasť legionárov na oslave a ich začlenenie do programovej štruktúry (recitácia, kladenie legionárskeho venca k pomníku). Ich aktivita manifestovala úctu aktérov „druhého“ odboja k vodcovi „prvého“ odboja, teda k Hurbanovi. Napokon sem možno zaradiť aj samotný rituál vloženia prste do podstavca pomníka – tento symbolický akt fungoval predovšetkým ako nástroj legitimizácie predstavy o kontinuite „prvého“ a „druhého“ odboja a mal posilniť prepojenie s nimi spojených naratívov, personalizovaných dvoma národnými symbolmi, Hurbanom a Štefánikom.

Udalosti spojené s Hurbanovým pomníkom odhalili frustráciu časti novomestskej elity, najmä tých príslušníkov slovenskej inteligencie, ktorí sa angažovali v miestnom odbore Matice slovenskej či v autonomistickej Slovenskej národnej strane. Mali pocit, že prevrat a vznik republiky v roku 1918/19 neboli zavŕšené úplným víťazstvom slovenskej národnej myšlienky a že aplikácia občianskeho princípu a tolerancia voči „naším“ (bývalým, resp. aktuálnym) nepriateľom vo verejnom živote Nového Mesta n./V. nepredstavuje správnu politickú stratégiu. Preto sa na stránkach regionálnej tlače objavila výzva premeniť pomníkovú aktivitu na nástroj definitívneho poslovenčenia verejného života v tomto meste, pričom jej pôvodca pripúšťal aj použitie násilia.

Jeho návrh bol namierený voči príslušníkom tzv. lepšej spoločnosti, ktorá sa grupovala najmä z radov židovskej komunity a pri verejnej komunikácii preferovala maďarčinu. V tejto súvislosti môžeme hovoriť o snahe, resp. aspoň o úvahách o tom, ako využiť sociálne motivovaný antisemitizmus ľudových vrstiev na nacionalistické ciele – na symbolické dobytie a ovládnutie verejného priestoru Nového Mesta nad Váhom. Slávnosť odhaľovania Hurbanovho pomníka však nakoniec prebehla bez incidentov. Medializácia uvedených fenoménov vygenerovala aj idealizované a stereotypizované obrazy Nového Mesta nad Váhom a okolitých obcí, resp. celého novomestského okresu. Účelovo a pozitívne „modelovaný“ obraz hurbanovskej minulosti patril k faktorom, ktoré v dobovom propagandistickom diskurze fungovali ako údajná záruka národnej spoľahlivosti a lojality obyvateľstva tohto regiónu voči československému štátu.

LITERATÚRA A PRAMENE

Archívne pramene:

Archív Matice slovenskej: fond Miestne odbory Matice slovenskej I a ústredná evidencia 1919 – 1951, signatúra MO MS Nové Mesto nad Váhom / 1928. MO MS v Novom Meste n./V. – Správe Matice slovenskej v Turč. Sv. Martine, 27. 7. 1928. (skrátенý záznam: AMS, f. MO MS I a ÚE, MO MS v Novom Meste n./V. – Správe Matice slovenskej v Turč. Sv. Martine, 27. 7. 1928.)

Archív Matice slovenskej: fond Matica slovenská II, 1919 – 1948, signatúra 1926/556/59, incipit: Všetkým slovenským národným organizáciám! [Obežník Slovenskej odbočky Národnej rady československej v Bratislave zaslaný Matici slovenskej v Turčianskom Sv. Martine, nedatovaná tlačovina]. (skrátенý záznam: AMS, f. MS II, Všetkým slovenským národným organizáciám!)

Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív Bratislava: fond Minister s plnou mocou pre správu Slovenska (1919 – 1927), škatuľa 117, inventárne číslo 391, 2880/1923 prez.: Pro memoria podjavorinských obcí vo veci stavby železnice Veselí nad Moravou – Nové Mesto nad Váhom. (skrátенý záznam: SNA, f. MSPMPSS, šk. 117, Pro memoria podjavorinských obcí.)

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bratislava, pracovisko Trenčín: fond Okresný úrad Nové Mesto nad Váhom, škatuľa 23, inventárne číslo 315, 177/1928 prez.: Zbierka na

Hurbanov pomník v Novom Meste nad Váhom.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bratislava, pracovisko Trenčín: fond Okresný úrad Nové Mesto nad Váhom, škatuľa 23, inventárne číslo 315, 177/1928 prez.: Hurbanov pomník v Novom Meste nad Váhom.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bratislava, pracovisko Trenčín: fond Okresný úrad Nové Mesto nad Váhom, škatuľa 25, inventárne číslo 315, 517/1928 prez.: Stručný nástin významných udalostí v okrese N. Mesto n./Váhom od prevratu 1918 do 30. VI. 1928. (použitá skratka: ŠA-TN, f. OÚ-NMNV)

Edované pramene:

Kocák, M. (Ed.) (1989). *Listy Ludmily Riznerovej-Podjavorinskej 2 (1919 – 1951)*. Martin: Matica slovenská.

Literatúra:

Bodnár, J. (1925). *Dr. Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888). Jeho život a dielo*. Bratislava: Vydavateľské družstvo.

Frankl, M., Szabó, M. (2015). *Budování státu bez antisemitizmu? Násilí, diskurz lojality a vznik Československa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Jančo, L. (2004). *Tajný spolok „Mor ho!“*. Martin: Matica slovenská.

Karlík, J. (Ed., 2010). *Nové Mesto nad Váhom. Vlastivedná monografia do roku 2009*.

- Nové Mesto nad Váhom: Tising, s. r. o.
 Kolektív autorov (2004). *Biografický lexikón Slovenska. I. zväzok A - D*. Martin: Slovenská národná knižnica - Národný biografický ústav.
- Lipták, E. (1998). Zmeny elít v meštianskej spoločnosti na Slovensku v prvej tretine 20. storočia. In: E. Mannová (Ed.), *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 - 1989* (s. 59-70). Bratislava: Academic Electronic Press.
- Lipták, E. (1999). Kolektívne identity a verejné priestory. In: M. Csáky, E. Mannová (Ed.), *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny* (s. 117-131). Bratislava: Academic Electronic Press.
- Macho, P. a kol. (2012). *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava: Historický ústav SAV.
- Szabó, M. (2013). Rasa, národ alebo ľud? Reflexie maďarizácie v prostredí Starej školy, slovenského katolicizmu a hlasistov. *Forum Historiae*, 7(2), 95-117. Dostupné online: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/326431/szabo.pdf>
- Szabó, M. (2014). *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 - 1922)*. Bratislava: Kalligram.
- Články v dobovej periodickej tlači:**
 A. Š. (1928, 27. október). „Lubináci idú.“ *Považské hlasy*, s. 2.
 [Bez autora 1] (1921, 24. september). Pán prezident na Bradle. *Slovenský denník*, s. 2.
 [Bez autora 2] (1928, 6. október). Krvavá noc v Pobeďíme. *Považské hlasy*, s. 1.
 [Bez autora 3] (1928, 28. október). Odhalenie pomníka dra J. M. Hurbana v N. Meste nad Váhom. *Považské hlasy*, s. 3.
 [Bez autora 4] (1937). Slávnosť odhalenia Hurbanovho pomníka na Brezovej p. / Br. *Národný spolok slovenský*, s. 17.
 Dobreznámy, J. (1928, 13. október). K našej ankete. *Považské hlasy*, s. 1. [Poznámka: J. Dobreznámy = pravdepodobne Ján Drobňný]
 Dukát, M. (1919, 22. október). Prehnanosť chlapčenská. *Trenčanské noviny*, s. 1, 2.
 Martiš, J. (1928, 28. október). Pamätná listina vložená dňa 18. IX. 1928 do podstavca Hurbanovho pomníka. *Považské hlasy*, s. 4. [Poznámka: dátum v názve článku je uvedený chybné, správne má byť: dňa 18. X. 1928.]
 Podjavorinská, E. (1913, 27. december). † Dr. Julius Markovič. *Národné noviny*, s. 2-3.
 Viest, K. (1925). Sochu drovi Hurbanovi. *Cirkevné listy*, s. 179.

O AUTOROVI

PETER MACHO, PhD., je samostatný vedecký pracovník Historického ústavu SAV, v. v. i., absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (1988). Špecializuje sa na výskum kolektívnej pamäti a identít na lokálnej, regionálnej, konfesionalnej a národnej úrovni (mýty a symboly), fenoménu národného hrdinu (M. R. Štefánik a i.). Spoluautor publikácií: Peter Macho a kol. (2012): *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*; Peter Macho, Daniela Kodajová a kol. (2015): *Ludovít Štúr na hranici dvoch vekov: život, dielo, doba versus historická pamäť*; Daniela Kodajová, Peter Macho a kol. (2018): *Jozef Miloslav Hurban - osobnosť v spoločnosti a reflexii*. Viac o publikačnej činnosti pozri na <http://www.history.sav.sk/index.php?id=peter-macho>.